

EMBARGO – Jen pro posluchače Úvodu do etiky ZS 2003 – NEROZMNOŽUJTE, NEROZŠÍŘUJTE

Dvanáctá přednáška

6. ledna 2003

Další osudy formalismu: práva a povinnosti

Poznámky k písemkám viz na konci této osnovy

POZOR: Kdo neodevzdá písemnou práci do 17. února, toho nepřipustíme ke zkoušce.

Minule bylo hrozně dávno, námět byl
Formalismus, etika správného jednání

dvě základní možnosti ve vsí etice:

- etika následků: rozhodovat podle toho, co vytvoří nejvíc dobra, nejmíň zla: co je dobré
- etika zásad: rozhodovat podle toho, co odpovídá určitým zásadám: co je správné

Tak epikurejci a stoikové v antice, prorocká a kněžská etika v křesťanství, v novodobé etice tzv. „konsekvencialismus“ a formalismus

formalismus představuje druhou možnost - co je správné

Formalistický argument v kostce (osnova Kantova argumentu):

- ⇒ vědomí povinnosti: zážitek „měl bych“ (konat dobro) - podmíněný a kategorický imperativ
jenže co je dobré?
- ⇒ jen dobrá vůle vždy dobrá, protože nezávislá na světě - jenže kdy je vůle nezávisle „dobrá“?
Když představuje úctu k morálnímu zákonu
- ⇒ co je morální zákon? To, co je přirozené rozumové bytosti
Jenže co je nám „přirozené“
Rozum, tj. soustavnost, proto
- ⇒ odvození z rozumnosti: potřeba soustavnosti
Jednej tak, abys neprotiřečil sám sobě
- ⇒ odvození z úcty k druhému
Jednej z úcty k svébytnosti rozumové bytosti
(bylo by nerozumné jednat s rozumovou bytostí jinak)

(Na okraj: tohle by byla pěkná otázka na zkoušku - dovedete to ne opakovat, nýbrž opravdu **vysvětlit**? proč ne? Pohovořme si o tom!)
(Podobně s ústředním argumentem pro utilitarismus)

* * *

Nový materiál: Kritické zkoumání formalismu v etice:

je možné odvodit z formalismu formální systém? Potíže
[českém překladu]

(a) První verze morálního zákona podle Kanta:

jednej tak, aby sis mohl přát, aby se zásada tvého jednání stala obecným zákonem, aniž bys si tím protiřečil

Jenže co vlastně je zásada, kterou máme zobecnit?

EMBARGO – Jen pro posluchače Úvodu do etiky ZS 2003 – NEROZMNOŽUJTE, NEROZŠÍŘUJTE

Když stanovíme úzce (můžeš lhát, pokud jsi internista s druhou atestací a jsi přesvědčen, že na tom závisí lidský život), pak můžeme zobecnit bez obavy z protikladu, ale pak to bude tak zvláštní případ, že nám to nebude nic platné pro běžnou praxi.

Když stanovíme široce (nemůžeš vědomě říci nepravdu), pak zobecnění prokáže protiklad, ale nepomůže vyřešit sporné příklady.

Podobný příklad se zásadou „Nezabiješ!“ – vyloučíme tím všechno nebo nic? Obvykle výjimky, ale pak zas chybí jasná zásada, musíme se uchýlovat k utilitě

Jedna možná odpověď na tuto kritiku: i formalismus předpokládá dobrou vůli. Tohle jsou slovní hříčky, ne vážné myšlení. Etika nemůže být přísnou vědou, je úsilím o optimální řešení.
Jenže pak proč vůbec mít zásady?

(b) Jak řešit střet povinností, třeba „Nezabiješ“ a „Nezalžeš“?

Kantův příklad: tázající se zloděj, nebo příklad děvče v kumbálku: tam, kde dochází k volbě mezi dvěma zákony, formalismus neposkytuje vodítko

Máme uspořádat pořadník zla by vyžadovalo další „superzákon“ a „superpovinnost“, podle nichž bychom řešili střet zákonů? nebo se obrátit k utilitarismu

Jedna možná odpověď je zas, že je třeba dobré vůle.

Avšak závažnější odpověď:

úkolem není sestavit stroj na řešení, nýbrž poskytnout morální orientaci.

Na situacích dvojího zla je nejhorší morální desorientace, která vzniká, když se nám nutné zlo jeví jako dobro.

Přínos formalismu není, že řeší problém, ale že poskytuje morální rámec našemu jednání.

**Připomíná, že i nutné zlo je zlo –
může být nutné, nemůže být dobré
pak musím jednat – a v duchu prosit o
odpuštění.**

(c) Závažnější námitka: Kant nekriticky přijal Descartovo pojetí světa

jako smysluprosté *res extensa* a představu rozumu jako čisté racionality *res cogitans*.

V tom dělení připadají sklony, city, náklonnosti, jednoznačně na stranu *res extensa* a v Kantově formální etice prostě nemají místa.

Jak je potom možná jakákoliv motivace? tj, proč jednat morálně? I Kant se uchyluje k pojmu úcty k morálnímu zákonu. Prostě není možná jen „racionální“ odpověď na otázku proč být morální:

Morálka vyžaduje emotivní náboj: **NE IRACIONÁLNÍ**, avšak emocionální, a ta v karteziánském světě není možná (Na to poukazuje Scheler!)

EMBARGO – Jen pro posluchače Úvodu do etiky ZS 2003 – NEROZMNOŽUJTE, NEROZŠÍŘUJTE

Možná odpověď: založit formální etiku ne na čisté teoretické racionalitě nýbrž **na racionalitě světa života, Lebenswelt**, tedy světě ustaveném jako srozumitelný celek ne rozumem a ne city, nýbrž přítomností účelově jednajícího života

Totíž co jest se ustavuje jako smysluplný celek neboli „svět“ prostě přítomností života. Má svou logiku, svou racionalitu, základnější než reflektivní racionalita teorií.

Krise vší filosofie je **přesun z logiky života na logiku doxicko-teoretického postoje**, takže to, co je nejdůležitější, tj. hodnotová orientace, se zdá iracionální (jako s bombou).

Řešení: pochopit racionalitu života, „jak to dává rozum“ - racionalita ne teoretická, nýbrž životní

[Odbočení pro pokročilé: vizte Max Scheler, *Formalismus in der Ethik und die materiale Wertethik*, též v anglickém, leč ne ve slovenském či českém překladu]

To je systémový či racionalistický, ne empirický přístup: smysluplnost přinášíme světu oproti empirické představě, že ji ze světa čerpáme

Je to možné nebo bezobsažné? Možné na příklad v čisté formálním příkazu důvěryhodnosti pro všechny společenské tvory. Pro bytost zranitelnou a společenskou je nezbytná důvěryhodnost.

Proto formální (deontologická) etika je možná jen jako etika světa života, nemyslitelná jako etika doxicko-teoretická

(d) je vůbec možné odvodit jednání z formálních zásad (viz již (a) výše)?

Ano, ale problém je, jak vyloučit sklon k vlastnímu prospěchu

Řešení podle nebožtíka Johna Rawlse:

představte si, že začínáte na zelené louce, zákony pro společnost, o níž nevíte, jaká bude či co v ní budete vy, jen víte, že v ní budete. Proto vám záleží na zákonech maximálně spravedlivých (hájit postavení) ale zároveň milosrdných (kdybyste se narodil do spodiny)

Příklad v ČR: Můžete se narodit do zámožné vzdělané rodiny nebo jako nemanželské dítě rómské pomocné dělnice v Ústí nad Labem. Jaké školství? Jakou bytovou politiku?

Tím zaručujete nestrannost

Formální etika, která přesto má obsah: volit tak, abyste se nemusela bát převtělení do kteréhokoliv člověka, na kterého se pravidla vztahují - může se to stát!

(Stačí to? Balzac: Zákon majestátně zakazuje stejně milionáři i bezdomovci spát pod mostem)

(e) Kant vztahuje etické ohledy jen na člověka:

jen člověk je svobodný a odpovědný, proto jen člověk je hoden chvály a hany. To je základem lidské důstojnosti. Z toho Kant odvozuje své **pojetí trestu:**

EMBARGO – Jen pro posluchače Úvodu do etiky ZS 2003 – NEROZMNOŽUJTE, NEROZŠÍŘUJTE

Zatím co utilitaristé: jediným smyslem trestu je
náprava, jinak je stejné zlo, přidává bolesti,
musí být ospravedlněn následkem
To se Kantovi jeví jako zacházení s člověkem jako
s prostředkem

**Zacházet s člověkem jako s cílem = brát ho vážně, ve všech
důsledcích, včetně jeho provinění**

Příklad: písemné práce: laciná jednička znehodnocuje:
tj, **student, který odevzdá špatnou práci, má právo na
pětku**

Každý, včetně zločince, má právo na lidskou důstojnost:
právo, abychom ho brali vážně

To je smyslem lex talionis, oko za oko, zub za zub:
ne msta, nýbrž úcta k člověku
[jo, a budeme mít dva slepé: to to spraví!
dí advocatus diaboli]

Vrah má právo na trest smrti - jinak znevažujeme jeho
odpovědnost a tudíž důstojnost

Rozkolnikov se vrací ze Sibiře ne „napravený“,
nýbrž trestem vykoupený!

[jo, a kdyby ho pověsili, to by byl teprv
vykoupený!! dí advocatus diaboli]

(Křesťanští věřící, povšimněte si: toto pojetí je základem
tak zv. teorie o Kristově **„zástupné oběti“**:
člověk sám sebe hříchem tak pokřivil, že kdyby mu Bůh jen tak
prominul, ponižil by ho na úroveň nesvéprávného
blbečka.
Jenže kdyby ho podle zásluhy potrestal, zabil by ho: hřích
zasluhuje trest smrti. Naštěstí Kristus podstoupil
tento trest za nás - díky tomu jsme unikli zničení
trestem, ale také nesvéprávnosti nepotrestaných.
Nejde o to, že jen krvelačný Bůh by trval na oběti, nýbrž o
to, že my hříšníci toužíme po trestu, který by smazal
náš hřích.
Upozorňuji: ne všichni křesťané toto pojetí přijímají!!!
Někteří, včetně vyučujícího, je považují za zvrhlé.

To je svérázně kantovský přístup: většina myslitelů
odvozuje z lidské důstojnosti **právo na rehabilitaci**,

avšak důležité na formalismu je, že předkládá pojem
„práva“. **Jen na formalistickém základě můžeme hovořit o
„lidských právech“**.

Koncepce sociální podpory, zahraniční pomoci se
odvozuje z utilitarismu
koncepce „lidských práv“ z formalismu

* * *

Formalismus a lidská práva**Pojem „práva“ - co obsahuje?**

Dnes pro mnoho lidí jen nárok s dupnutím: já chci, a to hrozně moc

EMBARGO – Jen pro posluchače Úvodu do etiky ZS 2003 – NEROZMNOŽUJTE, NEROZŠÍŘUJTE

Případně „právo“ znamená „je mi to nezbytné k životu“ - a mám přece „právo“ na život-či ne?

Jenže to nestačí: **to je jen nárok.**
Co je právo?

Právo = Odůvodněné očekávání, že určitou činnost můžeme provozovat, aniž bychom se museli někoho doprošovat nebo platit za to neblahými následky, případně že ostatní mají povinnost mi k tomu poskytnout příležitost.

Proto otázky: **právo na co, právo od koho, právo proti komu?**

Např., právo na soukromí, právo na vyznání, právo na dýchání (jenže právo proti komu? Právo řídit auto: proti ozonové vrstvě? ježkům?)
Nebo: právo kouřit: proti komu? svým plicím? ostatním dýchajícím?)

Na čem se zakládá právo? Kdy se nárok stává „právem“?

Právo je odůvodněné očekávání: jak vzniká?
Předpokládá předvídatelnost:
situace, ve které je možné něco oprávněně očekávat.

právo návykové: oprávněná očekávání se rodí z návyků. Právo tu je odvěký zvyk, který panovník případně potvrdil pečetí a společnost uznáváním.

Na tom se zakládá anglický *common law*, ale také většina našich očekávání: že „máme právo“ na to, co jsme dělali a nikdo nám nebránil ani nezakazoval (pocit, že „máme právo“ kouřit na chodbách...)

Tady **právo = zvyk či nárok potvrzený zvykem**

právo občanské v situacích změny, kdy zvyklosti nemají čas vyrůst, tam stanovíme „práva“ ústavou, zákony a jejich výklady: soud výkladem zákona rozhoduje, na co má občan právo.

Právo je pak nárok potvrzený zákonem, případně představa, že „právo“ máme na všechno, co zákon výrazně nezakazuje.

lidská práva, která se údajně vztahují k člověku prostě jako člověku - co s těmi?

- ⇒ **obvykle odvozují ze zákonů země:** každá země musí poskytnout ochranu, má-li fungovat.
Ve fungujícím zákonodárství musí být obsažena práva ne proto, že je panovník uděluje, nýbrž proto, že jsou nezbytná pro fungování společnosti.
(Proto je možné soudit nacisty podle zákonů Říše: i Třetí říše se nemohla obejít bez zákonů)
- ⇒ **jiná možnost: lidská práva uděluje Bůh** (jenže co nevěřící) nebo Příroda (jenže co je příroda? viz predešlou diskusi o přírodním/přirozeném zákoně)
- ⇒ **jiná možnost, odvolání na nadnárodní zákon** jako Všeobecná deklarace OSN, jenže tu starosta Singaporu mj odmítá jako západní provincialismus. Salvátor? Číle? Čína?

EMBARGO – Jen pro posluchače Úvodu do etiky ZS 2003 – NEROZMNOŽUJTE, NEROZŠÍŘUJTE

Proto otázka:

Je možné mluvit o lidských právech tam, kde není návyk ani zákon?

Příklad: dva nazi bezdomovci uprostřed Pacifiku: je to vražda?

Nespadá pod zákon žádné země (a proto ne občanské právo)

Ani pod přirozené právo: zabíjet je přirozené

Kant a formalismus: zákon porušen byl, protože i bez vědomého stanovení universum má svůj řád, který ustavuje ne lidské vědomí, nýbrž lidská účelová přítomnost

svět je touto přítomností ustaven, má svou ústavu, („konstituován“, má svou „konstituci“) zcela bez ohledu na reflektivní rozum: má svůj čistě eidetický řád (tj. svět se rýmuje, dává smyslu, ve vztahu ke činnosti: protože je život, je něco dobré, něco zlé)

každá bytost má právo na všechno, co k životu potřebuje, avšak v rámci řádu, který ji i omezuje, protože i ostatní bytosti mají právo na život

Popřu-li řád tím, že nerespektuji práva druhého, řád není – a i já ztrácím veškerá práva, která by mi mohl zaručit!

Práva se neodvozují z empiriky lidského bytí, nýbrž **formálně** ze struktury lidské situace, z toho, jak se rýmuje, jak dává rozum, v tom smyslu z rozumu situace.

To rozeznává formalismus svým důrazem na transcendentální (tj. odvozený z subjektivity jako takové) řád.

* * *

Závěrečné úvahy:**Význam formalistické etiky:**

⇒ Utilitarismus důležitý tím, že poskytl etiku pro otevřený svět, takže demokracie nebyla bez etické orientace, že bylo možné budovat něco nového, nejen držet staré pokrok, ve smyslu odstraňování starých křivd, závisel na utilitarismu

⇒ Formalismus (deontologická etika) důležitá tím, že zachovala Evropě morální dědictví: díky formalismu Boží zákon mohl přežít Boží smrt – středověk přesvědčil Evropu, že morální zákon závisí na Bohu, když zemřela víra, morální zákon by se zhroutil – kdyby formalisté neposkytli zakotvení v rozumu Zachránili Evropě přesvědčení, že co je správné, je správné, byť se zhrnul svět

To důležité ne jako dogmatismus, nýbrž jako základ **života ve svobodě**.

Pro **život ve svobodě** se Evropa rozhodla **oproti životu v pudu a tradici**. Jde o vystoupení z času, o život sub specie

EMBARGO – Jen pro posluchače Úvodu do etiky ZS 2003 – NEROZMNOŽUJTE, NEROZŠÍŘUJTE

aeterni, avšak nezávislost vůči světu, kterou představuje, musí o něco opřít.

Není to obskurantismus. Zaneprázdněnost životem je **ponor do času** v tom smyslu, že moment chápu jen jako přechod od před k po: osud květin v nemocnici – krása přeruší zaneprázdněnost, když vidím předmět jako krásný, vidím jej mimo čas. Radost a tragedie osvobozují od zaneprázdněnosti, představují momenty plného života.

Nejzákladnější moment je však pocit správnosti:

utilitarismus je závislý na čase, na světě, zatím co uvědomění povinnosti, morální rozměr, osvobozuje od světa.

Svoboda začíná, když mé rozhodování nepoléhá náhodě světa, váže se na věčný ideál. To je život ve svobodě, který by se zhroutil společně s vírou v Boha, kdyby jej formalisté nezakotvili v rozumu. To je velikost formalismu.

* * *

Máme ve formalismu konečně onen kýžený počítač, který bude rozhodovat za nás?

Nemáme: svobodný člověk se nemůže vzdát odpovědnosti a zůstat svobodným.

Máme další příspěvek

Základní iluze, že etika může rozhodovat za nás. Nemůže, vždycky rozhodujeme sami: etika může poskytnout orientaci celé situaci: na něčem záleží
 k výkladu přistupovat s dobrou vůlí--presumpce dobré vůle
 k výkladu přistupovat s kultivovaností--presumpce kultivovanosti

výchova naprosto nezbytná - a především výchova k sou-cítění
 základem všeho etického jednání je sou-cítění s druhým a s celkem,

proto zhoubné všechno, co odebírá schopnost soucitu--sobectví, krutost
 co podporuje egoismus, dogmatismus,

Ale nakonec jednáme sami, každý z vás

--jednejte se sou-cítem k druhým

--s dobrou vůlí

--s kultivovaností (od slova cultus, uctívání: kultura = úcta)

a bude dobře

Etika důležitá jako osobní hledání způsobů soužití s bližními a se světem,

**Kdykoliv se stane povoláním k tradici či dobrým starým zvykům,
 je znakem hniloby a zapšklosti**

Tím uzavíráme tradiční etiku, která se zabývala vztahem člověka k člověku, ne ke světu.

EMBARGO – Jen pro posluchače Úvodu do etiky ZS 2003 – NEROZMNOŽUJTE, NEROZŠÍŘUJTE

byla možná, protože lidé byli slabí, skromní a nepočetní
dnes se lidstvo stalo hrozbou, proto nejdůležitější složkou etiky se stává tak zv. ekologická etika, která se zabývá vztahem člověka k světu

To je námět pro LS

EMBARGO – Jen pro posluchače Úvodu do etiky ZS 2003 – NEROZMNOŽUJTE, NEROZŠÍŘUJTE**Poznámky k písemkám v Etice 2003/04****Účel: zamyšlení nad textem**

Filosofie začíná zamyšlením: odstupem, reflexí

ani odříkání celého Platona nebo Heideggera zpaměti *není* filosofie

Ta začíná teprve, když něco vytrhneme z bezmyšlenkovité samozřejmosti a zamyslíme se nad tím

Příklad: medvídek Pu sestupuje se schodů

Filosofie: přerušit samozřejmost, ptát se, *co to znamená?* pak *Na čem se to zakládá? co z toho vyplývá?*

Přednášky nepodporují zamyšlení, spíš vyslechnout - zapamatovat - odříkat

Hledám způsoby, jak vést k zamyšlení

Ideální by bylo mít seminář o patnácti lidech, všichni každý týden přečtou určený materiál, v plenu diskutujeme

V LS něco takového zčásti: přednášky v tištěné formě, na každý týden rozepíši pensum

V ZS alespoň osnovy na internetu a text v knihovně ve slovenštině nejen abyste znali dva jazyky, ale také protože je obtížnější, podporuje zamyšlení (jako kraličtina)

(Újovej t'ave sa na raňajky naozaj nepáči čučorjedky)

Proto zadání: zamyšlení

Základem je text, ale ne, co je v něm psáno, nýbrž co to znamená - proto váš úkol byl přečíst kapitolu nebo knihu, zamyslet se nad ní:

Co je základní teze? Jednou větou: co článek předkládá?

Může být mnoho výkladů, ale stanovte jeden

Pak o této tezi se ptáte:

Co to znamená? Na čem se to zakládá? Co z toho vyplývá?

neopakujte, co je řečeno v textu - umím číst!

Řekněte mi, co to znamená

Příklad: indická etika

tolik empiriky, ale co společného? Mnoho, ale například:

Cílem všeho etického snažení je vysvobození

Co to znamená? Nebýt: přestat být, přestat být určitým jedincem, rozplýnout se, nejen v tomto životě, ale na věky, kosmicky nebýt.

Co to znamená: zásadní popření života: je lepší nebýt než být

Na čem se to zakládá?

převis strasti: když počítám slast a strast, strasti je daleko víc: jestli smyslem života je co nejvíc radostných chvil, pak život je samé trápení!

To znáte jako paradox hedonismu, u epikurejců život stojí zato, když v něm jde o víc indická filosofie: jde o slast/strast, proto život je fiasko

Co z toho vyplývá?

minimalizovat svou angažovanost v životě, kdo se omezuje, je nejvíc spokojen.

To je cesta indické etiky

Ale je možná i jiná cesta: nestarat se o poměr radosti a bolesti, ale o dobrotu žití sama: co mohu pro život udělat

EMBARGO – Jen pro posluchače Úvodu do etiky ZS 2003 – NEROZMNOŽUJTE, NEROZŠÍŘUJTE

(Gandhi: ne pro slast, ale pro Indii!)

Takový přístup by byl na jedničku, bez ohledu na obsah

Kdo odevzdá práci později než 6. ledna (ano, budu mít konzultace ve zkuškovém období, ano, můžete ji poslat poštou, ne, nemůžete ji poslat internetem), přijmeme, avšak známku automaticky snižujeme o jeden stupeň

Se známkou jdete do závěrečné zkoušky, kde důraz bude zas na schopnost pracovat filosoficky s materiálem, zamyslet se nad ním

Kdo neodevzdá písemnou práci do 17. února, toho nepřipustíme ke zkoušce.